

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – НОМІНАЛЬНИЙ ГЛАВА ДЕРЖАВИ ЧИ БАТЬКО-ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ?

М. В. Слонська, К. І. Мелєксцев

Анотація. Проаналізовано діяльність українського історика та ідеолога Михайла Грушевського. Зосереджено увагу на внеску М. Грушевського у державне будівництво України початку XX століття та на його політичних поглядах як голови Центральної Ради УНР.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Українська Центральна Рада, ідеологія, державотворення.

Михайло Грушевський є однією з центральних постатей державного будівництва України, ідеологом, політичним та громадським діячем та (з огляду на міфи про Грушевського як «першого президента України») легендарною історичною особистістю, значення якої в історії України важко переоцінити. Нова реальність, що спіткала нашу націю на початку 2022 року, коли агресор поставив під сумнів право України на власну історію, ще раз довела, що потрібно звертатися до власних історичних витоків та детальніше вивчати постаті, які стали творцями української історії. Таке твердження можна підтвердити словами самого М. Грушевського: «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою».

У багатьох країнах державне будівництво було нерозривно пов'язане з «пантеоном героїв»: діячів в історії країни, яких потомки визначили ключовими у становленні народу та держави у формі сучасної нації. Чи не найвідомішим прикладом такого пантеону будуть «батьки-засновники США»: лідери часів Американської революції кінця XVIII ст., які заклали основи конституціоналізму. Хоча багато що змінилося з тих часів, а персони окремих «батьків-засновників» критикуються як рабовласники, проте сьогодні роль тих діячів як ідеологів вважається визначною і нині. Однак у випадку із США існувала нерозривна лінія президентів з постреволуційних часів Джорджа Вашингтона після виборення країною незалежності. Тимчасом Україна пережила період підрадянського контролю, коли написання історії було зосереджено навколо боротьби класів і підводило до ідеї безальтернативної перемоги більшовиків у Петрограді та Москві і подальшого встановлення ними влади над Україною. Через це засновники УНР, які, подібно до «батьків-засновників» США, аргументували та відстоювали основи нації, не стали подібним «пантеоном». Михайло Грушевський, автор найвагоміших і, що важливо, вкрай популярних історичних праць, свого часу заклав нове для початку XX ст. розуміння української історії, з «тяглістю» української державності, з національними символами. Надзвичайно цікаве дослідження належить перу Грушевського у сфері топоніміки. Історик ставить дискусійне питання, чи справді Мала Росія є принизливим для української держави поняттям? Чи вкотре створено міф меншовартості, апелюючи до новоствореного, милозвучного серцю імператриці, топоніма Малоросія. Методи історичного дослідження відкривають перед Грушевським нову сторінку, яка доводить, що назва Мала Росія сягає своїм корінням Галицької Митрополії, поява якої пов'язана з мудрощами візантійського церковного адміністрування [1; 9]. Зважаючи на численні заслуги, Михайло Сергійович є одним із діячів, діяльність якого потрібно вивчати, аби збагнути цілі та «історичну місію» УЦР, засвоїти важливі уроки та зробити правильні висновки з досвіду Української революції 1917–1921 рр.

Зважаючи на вищезазначене, метою цього дослідження є висвітлення основних аспектів діяльності Михайла Грушевського як політика та ідеолога, центральної постаті Української Центральної Ради.

Перш ніж перейти до огляду основного матеріалу, варто зазначити першоджерела та літературу, які стали ключовими у написанні цієї роботи, адже сотні авторів-сучасників та послідовників історичних напрацювань Грушевського вивчають його діяльність на ниві державотворення. Досить вартою та змістовною роботою є стаття Федора Проданюка «Михайло Грушевський про національно-державне будівництво Центральної Ради та формування системи народоправства й демократії в УНР. Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики». Автор окреслює значну кількість аспектів діяльності Михайла

Сергійовича у рамках державної інституції – УЦР. Ще одна робота, безумовно варта уваги, – «Державницька концепція Михайла Грушевського та її реалізація в період Центральної Ради», матеріал у якій коротко але досить змістовно викладений О. Й. Парнетою. У процесі підготовки статті опрацьованими були ще дві не менш ґрунтовні роботи: авторства В. Верстюка «Михайло Грушевський – лідер та ідеолог Центральної Ради» [4] та О. Й. Дем'янюка «Західно-українські землі у державотворчих планах голови Української Центральної Ради» [6]. Неможливо було оминати і першоджерела, інформація в яких дозволяє зануритись у реальну атмосферу та вир революційних подій. Насамперед необхідно виокремити промову М. С. Грушевського від імені українських делегацій, проголошену 10 вересня 1917 року на 3'їзді народів у Києві.

Державотворча ідея Михайла Грушевського, реалізація якої передбачалася у рамках діяльності Української Центральної Ради, стала об'єктом постійних дискусій та обговорення. Цілком закономірно, що така значна фігура української історії заслуговує на увагу та дослідження, адже певні ідеї політика і дотепер не втрачають своєї актуальності та значущості. Події, що розгорнулися на теренах України періоду Української національної революції, неодмінно асоціюються з її лідерами та установами, що мали державно-політичне значення. Чільне місце у цій історії відведено Центральній Раді.

Роль Михайла Грушевського у творенні УЦР описувало безліч дослідників різних періодів. У цьому контексті варто згадати про думку В. Верстюка, який наполягав на значущості голови УЦР та його причетності до головних трансформаційних процесів Української Центральної Ради з місцевого національного органу в парламентську інституцію всієї України. Незважаючи на те, що на початковому етапі ідеї Грушевського не мали значної підтримки серед широких мас, політичний діяч наполягав на автономії та федеративних засадах у стосунках з Росією [2; 164].

Така ідея мала б завершитися успішною реалізацією, проте сусідня держава, щойно розлучена зі своїм імперським минулим, не бажала йти на поступки та швидко затиснула Центральну Раду у своїх діях. Розуміючи можливі наслідки виданого Леніним «Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради», Грушевський робить ще один крок назустріч самостійності України, окреслюючи свою ідеологію в напрямі незалежності та повноправності як політичного гравця [3; 252].

Не гаючи ні хвилини часу, голова УЦР працює над низкою статей та праць, що спрямовані на підняття національного духу та єдності українського народу, щоб сформувати засади для проголошення незалежності УНР. Вперше на з'їзді народів у Києві 10 вересня 1917 року Грушевський зауважує, що промовляє від імені демократії, яке на його думку є поняттям, тотожним до українського народу. Прийдешній капіталізм визнається чужим, неначе пухлинним утворенням на етнічно-українських землях [5; 60]. Вже з огляду на максимальні зусилля історика у прагненні втілити усі свої державотворчі ідеї можна стверджувати, що Михайло Сергійович дійсно був центральною постаттю у діяльності УЦР [3; 252].

Працюючи над політичними аспектами державотворення, Грушевський не забуває і про важливість економічного фактору розвитку державного будівництва самостійної України. Про це у своїх працях згадують Б. Андрусишин та О. Ресент, які звертають увагу на соціально-економічну ідеологію Михайла Сергійовича. Його програма дійсно була створена для державного врегулювання економіки [2; 164].

Вартим уваги є те, що Грушевський віддавав перевагу дипломатичним відносинам. Можливо, це було одним із прорахунків політика, адже не було створено жодного військового гарнізону, який би міг вчасно захистити терени української землі від загарбницьких планів більшовиків. Саме тому згодом доведеться звертатися за допомогою до німецького уряду. Результатом такого звернення також стало створення умов, що призведуть до повалення УЦР. Остання втрачала підтримку та авторитетність серед народу [3; 252].

Проте, повертаючись до січневих подій 1918 року, Центральна Рада все ще є повновладною державною інституцією, яка зовсім скоро, завдяки плідній роботі Грушевського, зважиться на важливий крок в історії українського народу. Такою подією стане проголошення незалежності УНР IV Універсалом Центральної Ради. Те, над чим працював Михайло Сергійович, нарешті втілюється в життя, хоча поки лише на паперах. Грушевський наголошує на від-

ступі від усього російського, на розірванні дипломатичних та будь-яких відносин, адже історичний урок засвоєно – за маскою братнього народу найбільший ворог української державності [3; 252].

Таку позицію історика варто підтвердити його ж висловлюванням: *«Тепер ми, самим очевидним чином, маємо боротьбу народів – великоруського і українського. Один наступає, другий обороняється. Історія цих двох „братніх народів” вступила в стадію, про яку оповідає біблійна історія перших братів: і запитав Бог, Каїне, де твій брат Авель?»* (Михайло Грушевський, «Очищення вогнем», 1918 р.).

Наведена цитата вкотре доводить, що Грушевський заповідав українському народу позбутися усього московського та повернути своє обличчя до Заходу. Неможливо не згадати про те, що ці слова не втрачають своєї актуальності і досі, адже 100 років тому наша нація так і не змогла вирватися із загарбницьких нищівних щупальців і змушена сьогодні відстоювати своє право на незалежність. Чи не закономірним є таке явище? Сьогодні українцям дуже не вистачає такого ідеолога, яким у свої часи був М. Грушевський, адже згуртування народу неабияк важливе у боротьбі проти ворога та наближенню до нового етапу процвітання державності [4; 2].

Повертаючись до подій 1918 року, варто зазначити, що Михайло Сергійович був компетентним у багатьох сферах, саме тому його прагнення відновити незалежність Української держави було підкріплене юридичними наративами. Центральна рада на чолі з Грушевським працювала над створенням конституційної системи законодавства. УЦР навіть зібрала низку засідань, аби обговорити низку законів та передусім, прийняти Конституцію Української Народної республіки. Такі кроки були досить значущими, хоча і не отримали успішної реалізації у майбутньому. У контексті прийняття конституції потрібно сказати, що цей документ є дуже змістовним для дослідників, адже він досить чітко відображає настрої Грушевського та головні аспекти його політичних поглядів [3; 252].

Окреслюючи основні аспекти діяльності голови Центральної Ради, варто було б згадати і про його плани щодо західноукраїнських земель, адже більшість дослідників, що займаються проблематикою державницької ідеї Грушевського, вивчають його погляди цілісно, не привертаючи уваги до різних територій та частин України. Михайло Сергійович приділяв західноукраїнським землям значну увагу, адже саме в цьому регіоні вбачав усталене бачення української нації та перспективність державотворчої ідеї. Як зазначалося раніше, позиція Грушевського щодо автономії чи незалежності України розвивалася під впливом низки вирішальних подій, проте незмінним було його бачення певних регіонів у складі Української держави. Отже, Волинь була для Михайла Сергійовича саме тією губернією, яка беззаперечно мала б увійти до складу незалежної України. Водночас питання Галичини залишалося відкритим та мало отримати свій розвиток після оприлюднення позиції місцевого населення до процесу українського державотворення та бажання галичан бути частиною цього процесу. Наголошуючи на приналежності Галичини до етнічно-українських територій, голова УЦР підтримував як мінімум її автономність у складі Австро-Угорщини [6; 75].

29 квітня 1918 року діяльність Михайла Грушевського у рамках Центральної Ради припиниться назавжди. Усі досягнення інституційної установи враз зруйнуються та заміняться на закони нової гетьманської диктаторської влади, що пануватиме на теренах УНР. Хаос та прорахунки Михайла Сергійовича позбавили його шансу на продовження своєї діяльності та боротьби за незалежність України. Грушевський поступиться своїм місцем на користь Скоропадського, який стане наступним провідником до становлення порядку та розвитку українських земель.

Підсумовуючи прагнення та досягнення Грушевського, можна говорити про певну утопічність ідей голови УЦР, про що свідчить порівняння його мети та отриманих результатів. Гасло Михайла Сергійовича звучало багатообіцяюче: «Українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави (бо про них говоримо поки що, не зачіпаючи іншого питання – об'єднання українських земель), була утворена одна область, одна національна територія. Сюди, значить, мусять увійти губернії цілком, або в переважній частині українські – Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська і Кубанська. Од них треба відрізати повіті і волості – як, скажімо, північні повіті

Чернігівської губ., східні – Кубанської тощо, а прилучити натомість українські повіти сусідніх губерній, як Хотинський і Акерманський Бессарабської, східні частини губернії Хомської, полудневі окрайці губ. Гродненської, Мінської, Курскої, західні частини Воронежчини, Донщини, Чорноморської і Ставропольської губ. Так утвориться територія, де українська людина становитиме більшість (у містах тепер українців менше, але міста мусять іти за більшістю окресленої території)». Реальна ситуація, що складеться, незважаючи на намагання Грушевського втілити свої мрії, висвітлить відсутність у голови УЦР політичного досвіду та недоцільність наголосу саме на народницькій ідеології. Бачення парламентської української республіки та відмова від формування власних збройних сил з оперттям на дипломатичні відносини були несумісними із соціально-економічним становищем УНР [3; 252].

Незважаючи на значні прорахунки голови УЦР та некомпетентність Грушевського у низці важливих для державотворення питань, Михайло Грушевський і донині залишається однією із ключових фігур української історії. Його заслуги перед нашою нацією неоціненні, адже діяльність Михайла Сергійовича не обмежилася історичною спадщиною, низкою історичних творів, які на той час були революційними та прогресивними. Грушевський був творцем державотворчих процесів УНР та провідником українського народу до незалежності. Чого тільки варті Універсали, видані головою УЦР, аналогів яким знайти майже неможливо. Щодня Михайло Сергійович плідно працював над статусом України як суверенної та незалежної держави, ставлячи її в один ряд із низкою європейських країн та виборюючи природне право українського народу бути повноправним членом міжнародних відносин.

Отож, питання щодо того, чи вважати М. Грушевського номінальним главою держави, чи віддати місце засновника Української республіки, досить дискусійне та багатовекторне. Низка опрацьованих джерел свідчить, що голова УЦР розробив, на перший погляд, варту уваги концепцію українського державотворення, враховуючи загрози та перспективи. Проте, здається, ніби М. Грушевський не хотів помічати прорахунки, яких припустився, та опирався на власну удачу, яка, на жаль, не була на його боці. Михайло Сергійович не спромігся навести лад у підконтрольній йому та УЦР країні і тому втратив владу. Враховуючи зазначене, питання місця Михайла Грушевського в українській історії є дуже актуальним та потребує нових досліджень, адже дійти однозначного висновку, зважаючи на усі аспекти, досить важко. Очевидно, Грушевський не спромігся на той максимум, який мав змогу втілити у вирі революційних подій. Звісно, час був складний та непередбачуваний, проте в руках Михайла Сергійовича була зосереджена влада, яку раніше не вдалося отримати жодному із діячів, що намагалися відродити українську державність у той чи інший період, починаючи з часів ліквідації Гетьманщини. Дії голови УЦР були надто лояльними щодо нищівного імперіалізму росії, а його ідеї йти дипломатичним шляхом виявилися провальними.

Abstract. The actions of the Ukrainian historian and ideologist Mykhailo Hrushevskiy are analyzed. The research focuses on M. Hrushevskiy's contribution to the state-building of Ukraine at the beginning of the 20th century and his political views as the chairman of the Central Council of the Ukrainian People's Republic.

Keywords: Mykhailo Hrushevskiy, Ukrainian Central Council, ideology, state-building.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мелекесцев К. І. «Мала Росія» та українська контратака в інформаційному протистоянні навколо історії. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019–2020 рр.* (квітень–травень 2021 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С. 19–20.
2. Проданюк Ф. Н. Михайло Грушевський про національно-державне будівництво Центральної Ради та формування системи народоправства й демократії в УНР. *Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)*. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2012. С. 162–173. URL: https://er.knuid.edu.ua/bitstream/123456789/5022/1/20170222_104.pdf
3. Парнета О. Й. Державницька концепція Михайла Грушевського та її реалізація в період Центральної Ради. *Українська Центральна Рада – світоч національного державотворення: історико-правові уроки та сучасні реалії: матеріали круглого столу (м. Тернопіль, 10–11 берез. 2017 р.)*. Тернопіль: Економічна думка THEU, 2017. С. 251–254. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/22769/1/251-254.pdf>

4. Верстюк В. Михайло Грушевський – лідер та ідеолог Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: збірник наукових статей*. Вип. 12. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 5–29. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Pviu_2017_12_3

5. Грушевський М. С. *Промова М. С. Грушевського від імені українських делегацій, проголошена 10 вересня 1917 р. на 3'їзді народів у Києві*. Львів: Видавництво «Світ». 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 60–63.

6. Дем'янюк О. Й Західноукраїнські землі у державотворчих планах голови Української Центральної Ради; Луцький інститут розвитку людини університету «Україна», 2009. С. 69–76. URL: <https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/2849/1/11.pdf>

УДК 327-057.177

ВРЕХІТ ТА ОСОБЛИВІ ВІДНОСИНИ МІЖ США ТА ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ

Д. Л. Солдатова, М. І. Прихненко

Анотація. Після Другої світової війни Сполучене Королівство служило трансатлантичним мостом між Сполученими Штатами та Європою та провідником впливу США на європейські справи. Після вступу до ЄС Британія зробила один великий внесок у зовнішню політику, політику безпеки та оборони Європейського Союзу. Вихід Великої Британії з ЄС у 2020 році став важливою віхою в європейській політиці. Рішення Великобританії вийти з Європейського Союзу викликало питання щодо ймовірних наслідків Brexit для трансатлантичних відносин і європейського балансу сил. Brexit тягне за собою багатогранні зміни у світовій позиції Британії, зокрема, нові нюанси у її відносинах зі Сполученими Штатами та європейськими партнерами. Ці зміни охоплюють широкий спектр політичних, оборонних, безпекових та економічних питань. Вони розпалили дебати щодо нахилу британської стратегії до Індо-Тихоокеанського регіону та майбутньої співпраці Британії з її американським союзником та ЄС. Розглянувши розвиток відносин Вашингтон–Лондон–Брюссель після референдуму про Brexit, стаття з'ясовує тенденції у взаємодії цих ключових гравців, які відображають їхні бачення реальності після Brexit.

Ключові слова: Brexit, США, Британія, Європейський Союз, трансатлантичні відносини.

Сполучені Штати розглядають Британію як свого найважливішого союзника, і будь-які значні зміни в геополітичному положенні країни, особливо ті, що впливають на баланс сил у Європі, підлягають ретельному розгляду у Вашингтоні. Проте не варто переоцінювати значення Brexit для трансатлантичних відносин: вихід Великобританії з ЄС не порушує функціонування західного світового порядку. Brexit, який є продуктом унікального поєднання об'єктивних і суб'єктивних причин, не становить стратегічного виклику для Сполучених Штатів, хоча зачіпає американські інтереси в різних сферах. Це не зможе похитнути позиції США в Європі, навіть якщо рух ЄС до «стратегічної автономії» прискориться після виходу Великобританії з Євросоюзу.

Відносини між США і Великою Британією не завжди були гармонійними. Були помітні історичні області розбрату, як-от відсутність підтримки США спільних військових дій Великобританії з Францією та Ізраїлем проти Єгипту в 1956 році або необхідність того, щоб Великобританія повністю залежала від систем доставки США для своєї програми створення ядерної зброї. Економічне становище Великобританії впливало на США і не завжди відповідало інтересам США. Оскільки в деяких колах Великобританія прагнула до автономії від загальної бази з Європейським союзом, що призводило до економічного низхідного тренду, означало величезні проблеми з її становищем в Європі, які стосувалися США, адже США мали в Британії щось типу довіреної особи для своїх власних інтересів у ширшому Європейському союзі.

Нещодавні події також ілюструють деякі потенційні розбіжності. Географічно США є тихоокеанською державою, і в міру того, як при владі буде Китай як в економічному, так і у військовому відношенні, США будуть готові вирішувати проблеми регіональної стабільності за допомогою тісної координації з союзниками з Тихоокеанського регіону. Це ставить під сумнів цінність, яку надають нинішні відносини США і Великобританії. «Одна з великих ілюзій в сучасній британській концепції особливих відносин полягає в тому, що за Атлантичним океаном залишається особлива і сентиментальна прихильність до Британії, що виходить за рамки загальних інтересів і вітальної риторики», а «ще більш поширена ілюзія в Лондоні полягає в тому, що зв'язок з Британією – єдині особливі відносини Америки або навіть її най-